

Організація навчального процесу у школах національних меншин в УРСР (кінець 30-х-40-і рр. XX ст.)

Шевченко Світлана Миколаївна

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України*

На сучасному етапі розбудови Української держави та інтеграції її до європейського освітнього і наукового простору великого значення набуває проблема освітньої етнополітики. Правовим підґрунтям формування державної політики щодо національних меншин є ряд важливих нормативно-правових документів, а саме: Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Закон України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.), Конституція України (28 червня 1996 р.), Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1997 р.) та ін. Ці та інші документи створили сприятливі умови для вироблення нових підходів у справі національно-культурного будівництва в цілому та організації освіти для національних меншин зокрема.

Дослідження різних аспектів національно-культурних процесів щодо задоволення потреб національних меншин в УСРР 20–30-х років минулого століття знайшло відображення як в історії педагогічної думки (М. Авдієнко, А. Глинський, М. Демченко, М. Зотін, М. Левітан, С. Сірополко, М. Скрипник, І. Хаїт), так і в працях сучасних істориків та педагогів (Н. Агафонова, А. Дизанова, Н. Кривець, І. Кулинич, І. Миронова, В. Орлянський, А. Черкаський, Б. Чирко, Л. Якубова та ін.). Згадані вчені внесли значний вклад у розробку проблеми національно-культурного будівництва для національних меншин в Україні у 30-х-40-і рр. XX ст. Вони наводять важливі відомості щодо організації шкільної освіти різних етносів, які населяли Україну в досліджуваний період, а також узагальнюючі статистичні дані з питань становлення та функціонування мережі освітніх закладів для національних меншин, висвітлюють питання підготовки педагогічних кадрів для національних навчальних закладів. Особливе значення має історичний досвід організації шкіл національних меншин в УРСР (кінець 30-х-40-і рр. XX ст.), коли в умовах формування тоталітарного суспільства, утвердження комуністичної ідеології, монополізації більшовицької влади українська система освіти втрачає свою унікальність та уніфікується в загальнонарадянську. Встановлюється єдина структура шкільної освіти; відбувається жорстка регламентація навчального процесу та шкільного режиму; вводяться єдині навчальні плани і програми, стандартизовані підручники; запроваджується єдина система контролю і оцінювання успішності школярів.

Мета статті – розкрити особливості підходу до навчання дітей у школах національних меншин на території УСРР в умовах загальнонарадянської системи освіти у кінці 30-х-40-х роках XX ст.

Важливою складовою культурних процесів в Україні у 1930-ті роки була політика «коренізації», що мала дати народам, які проживали в УСРР, реальну можливість розвивати свої національні культури і мови. Ці ідеї лягли в основу рішень XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.), на якому вже чітко були сформульовані основні положення політики коренізації: підготовка, виховання та висування кадрів корінної національності; врахування національних чинників при формуванні партійного і державного апарату; організація мережі навчальних закладів усіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей; глибоке вивчення національної історії, відродження і розвиток національних традицій і культури.

Ще на початку 20-х років у партійних комітетах було створено спеціальні підрозділи, які працювали з національними меншинами. Їхню роботу координував підрозділ національних меншин ЦК КП(б)У. У 1924 р. підрозділ мав 4 секції: єврейську, німецьку, польську та болгарську. З квітня 1924 р. роботу серед неукраїнського населення координувала Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК (головою її був обраний секретар Президії ВУЦВК П. Буценко) та її органи на місцях.

Політика коренізації в Україні передбачала розвиток національних меншин, зокрема створення шкільної мережі. Вона активно здійснювалася в районах, населених національними меншинами. На початку 1930-х рр. існувало 13 національних районів, 954 сільські ради національних меншин, 100 містечкових рад. Найчисленнішими національними групами неукраїнського населення були росіяни (9,2%), євреї (5,4%), поляки (1,6%), німці (1,4%). Розвиток російської, польської, єврейської та німецької шкільної освіти у 1920–1932 рр. мав велике значення для України, бо сприяв зростанню грамотності й культури представників національних меншин на території УСРР. На початку 1930-х років в Україні налічувалося 3564 школи з іншими (крім української) мовами навчання, серед них: з російською – 1539, єврейською – 786, німецькою – 628, польською – 381, болгарською – 100, молдавською – 16, татарською – 8, асирійською – 2 тощо.

Загальнонарадянська система спричинила поступове згортання коренізації. Її провідним завданням розпочинається дублювання російських освітніх документів, запровадження єдиної державної системи освіти [1, с. 213] Це обумовлює відчутні зміни в українській системі освіти взагалі та національних меншин зокрема. У липні 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову „Про загальне обов'язкове навчання”, у якій ставилося завдання обов'язкового охоплення початковою освітою усіх дітей (хлопчиків і дівчаток) 8-11 років та "переростків" 11-15 років [9, с. 6-7]. Щоб реалізувати принцип обов'язковості, потрібні були нові шкільні приміщення, кадри вчителів, підручники та посібники. Для

розв'язання цих проблем при РНК УСРР створили комітет сприяння всеобучу („всеобщее обучение”) на чолі з головою уряду В. Чубарем. Здійснювалася докорінна перебудова шкільної мережі. Початкові школи переводилися на семирічне навчання. Деякі семирічки на десятирічний строк навчання.

Особливо вплинуло на розвиток шкіл національних меншин встановлення єдиних засад діяльності школи, чітке визначення організації навчального процесу. Постанови ЦК ВКП(б) "Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі" (25 серпня 1932 р.); РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про структуру початкової та середньої школи" (16 травня 1934 р.), "Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі" (3 вересня 1935 р.); ВУЦВК і РНК УСРР "Типовий розпорядок шкільних занять і режим для учнів початкової, неповної середньої та середньої школи" (1934) та ін. документи закріпили наступні зміни в системі шкільної освіти та початкової. Загальноосвітня школа мала таку структуру: початкова школа (I–IV класи), неповна середня школа (I–VII класи), середня школа (I–X класи); термін навчання для здобуття початкової освіти становив 4 роки; навчальний рік розпочинався 1 вересня і закінчувався для учнів I–III класів 1 червня, IV класів – 10 червня [10, с. 2]; наповнюваність класів початкової школи не перевищувала 42 учні, у невеликих селищах становило не менше 25 осіб, у школах для національних меншин – не менше 30 осіб; розподіл учнів по класах відбувався за принципом "однакової грамотності" один раз у першому класі після 15–20 днів навчання дитини у школі [3, с. 7]; основною формою організації навчання був урок за точно визначеним розкладом занять і сталим складом учнів [9, с. 30]; навчальне навантаження учнів I–IV класів складало 4 уроки на день (у IV класах допускалося проведення два рази на тиждень по 5 уроків) [10, с. 2]; тривалість уроків становив 45 хвилин (у підготовчих класах 25 хвилин відводилося на навчальну діяльність і 20 хвилин – на ігри та фізичні вправи в класі) [8, с. 3]; навчальні групи перейменовані в класи (нульова група для дітей семирічного віку – у підготовчий клас) [9, с. 36]; навчальні заняття для учнів I–IV класів проводилися в першу зміну (як виняток допускається навчання у другу зміну учнів III–IV класів) [4, с. 20]; заняття в підготовчих та I–IV класах починалися не раніше 8 годин 30 хвилин ранку; за кожним класом закріплювалася шкільна кімната; упродовж навчального дня проводилися фізкультхвилинки [8, с. 3]; установлювалася єдина форма одягу учнів [10, с. 4].

У постанові ЦК ВКП(б) "Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі" (25 серпня 1932 р.) зазначалося те, що вводилося вивчення матеріалу, що стосувався "національних культур народів СРСР, їх літератури, мистецтва, історичного розвитку, а також і елементів краєзнавства СРСР (природні особливості, промисловість, сільське господарство, соціально-економічний розвиток і т. д.)" [9, с. 29].

Після прийняття постанов ЦК ВКП(б) "Про початкову і середню школу" та "Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі" ліквідувалася практика складання "місцевих" навчальних планів. У 1933 р. Наркомос УСРР затвердив єдині навчальні плани для початкових, семирічних і середніх шкіл (табл. 1) [2, с. 133–134]. Розглянемо навчальний план для початкової (української) та єврейської школи передбачав великий обсяг тижневого навантаження, що суперечило віковим особливостям молодших школярів та призводило до перевантаження їх у процесі навчання (табл. 1 і 2).

Таблиця 1

Навчальний план початкової школи (1933 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень			
		I гр.*	II гр.	III гр.	IV гр.
1	Рідна мова	14	14	8	8
2	Російська мова	-	-	3	3
3	Арифметика	7	7	7	7
4	Суспільствознавство	-	-	2	2
5	Географія	-	-	2	2
6	Природознавство	-	-	2	2
7	Співи	2	2	1	1
8	Малювання	2	2	1	1
9	Фізкультура	2	2	2	2
10	Праця	3	3	4	4
Усього		30	30	32	32

Таблиця 2

Навчальний план початкової єврейської школи (1933 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень			
		I гр.*	II гр.	III гр.	IV гр.
1	Рідна мова	14	14	8	8
2	Рідна література (ідіш)	2	2	4	6
3	Російська мова	-	-	3	3
4	Арифметика	7	7	7	7
5	Суспільствознавство	-	-	2	2
6	Географія	-	-	2	2
7	Природознавство	-	-	2	2
8	Співи	2	2	1	1
9	Малювання	2	2	1	1

10	Фізкультура	2	2	2	2
11	Праця	3	3	4	4
Усього		32	32	36	38

* З 1934 р. групи перейменовано на класи.

Порівнюючи єдиний навчальний план початкової та єврейської школи бачимо, що у єврейських школах вивчалася рідна література (ідиш) на яку були виділені години. Тобто він різнився лише особливостями специфічних предметів лише для єврейських шкіл.

Запроваджений у 1935 р. Наркомосом УСРР новий навчальний план значно відрізнявся від попереднього, зокрема: зменшувалося тижневе навантаження та кількість годин на вивчення рідної мови, арифметики, праці та фізкультури; вивчення природознавства розпочиналося з I класу; замість суспільствознавства вводився елементарний курс історії; праця доповнювалася вивченням рукоділля. Крім того, навчальні плани були складені для міських (з шестиденним навчальним тижнем) і сільських (з семиденним навчальним тижнем) шкіл з українською та російською мовами навчання (табл. 3 і 4) та міських і сільських шкіл національних меншин (табл. 5 і 6) [6, с. 7-15]. Навчальні плани для міських і сільських шкіл відрізнялися кількістю годин, що відводилися на вивчення мов, арифметики, природознавства, географії та історії. Навчальні плани для українських шкіл та шкіл національних меншин відрізнялися лише мовами викладання. Зазначимо, що прийняті навчальні плани, як і попередні, були багатопредметними, що призводило до перевантаження учнів.

Таблиця 3

Навчальний план початкової школи (міської) з українською та російською мовами навчання (1935 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на шестиденний навчальний тиждень			
		I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.
1	Рідна мова	9	9	5	5
2	Друга мова	-	-	2	3
3	Арифметика	5	5	5	5
4	Природознавство	2	2	2	2
5	Географія	-	-	2	2
6	Історія	-	-	1	2
7	Рукоділля і труд	1	1	-	-
8	Малювання*	1	1	1	1
9	Співи	1	1	1	1
10	Фізкультура	1	1	1	1
Усього		20	20	20	22

* Крім малювання, у I-II класах передбачалося викладання ліплення, у III-IV класах – ручної праці.

Таблиця 4

Навчальний план початкової школи (сільської) з українською та російською мовами навчання (1935 р.)

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на семиденний навчальний тиждень			
		I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.
1	Рідна мова	12	12	6	6
2	Друга мова	-	-	3	3
3	Арифметика	6	6	6	6
4	Природознавство	2	2	3	2
5	Географія	-	-	2	3
6	Історія	-	-	1	3
7	Рукоділля і труд	1	1	-	-
8	Малювання*	1	1	1	1
9	Співи	1	1	1	1
10	Фізкультура	1	1	1	1
Усього		24	24	24	26

* Крім малювання, у I-II класах передбачалося викладання ліплення, у III-IV класах – ручної праці.

Таблиця 5

Навчальний план початкової школи (міської) з єврейською, польською, болгарською, чеською та ін. мовами навчання (1935 р.)*

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на шестиденний навчальний тиждень			
		1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.
1	Рідна мова	9	9	5	5
2	Українська мова	-	-	2	3

* Від попереднього відрізняється лише вивченням мов.

Таблиця 6

Навчальний план початкової школи (сільської) з єврейською, польською, болгарською, чеською та ін. мовами навчання (1935 р.)*

№ з/п	Назва предметів	Кількість годин на семиденний навчальний тиждень			
		1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.
1	Рідна мова	12	12	6	6
2	Українська мова	-	-	3	3

* Від попереднього відрізняється лише вивченням мов.

Упродовж наступних років зміст початкової і середньої освіти знамавав подальших змін. Так, у наказі наркома освіти В.П. Затонського "Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі" (4 вересня 1935 р.) зазначалося, що в III-IV

класах у першому півріччі замість історії слід вивчати мови чи арифметику [5, с. 3]. У 1937 р. з навчального плану початкової школи було вилучено трудове навчання, "яке за змістом та організацією не відповідало директивам партії про загальне та політехнічне навчання..." [1, с. 223-224]. Внаслідок прийняття у 1938 р. постанов РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей" та РНК УРСР і ЦК КП(б)У "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України" в українських школах та школах національних меншин вводилося обов'язкове вивчення з II класу російської мови [1, с. 224]. Згідно з постановою вводилося до діючих навчальних планів українських та шкіл національних меншин російська мова як обов'язків предмет з таким розподілом годин протягом навчального тижня: початкова школа: 2 клас – 2 год, 4 – 4 год, 5, 6 і 7 – по 5 год, 8, 9 і 10 – по 4 год. Перед Наркомосом УРСР ставилися такі завдання: розробити проект навчальних планів з російської мови для початкових, неповних середніх і середніх неросійських шкіл на 1938/39 н.р., що згодом увінчалися позитивним результатом. Так, Постановою №331 РНК УРСР «Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У» від 20 квітня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» (9 жовтня 1938 р.) було збільшено кількість годин для вивчення російської мови у 1938/39 н.р. для початкової школи (протягом семиденного робочого тижня): 2 клас – 3 год, 3, 4 – по 5 год; для неповної середньої і середньої школи: 3 і 5 класи – по 5 год, 5, 6 і 7 – по 6 год, 8, 9 і 10 – по 5 год [11, с. 7]. Таким чином, наведені постанови остаточно на державному рівні поставили крапку на процесі українізації та коренізації. Освітня політика в УРСР визначалася суто політичною метою за допомогою русифікації освіти перебувати неросійські народи в єдиний радянський народ. Та кінцевий удар по національно-культурному будівництву для національних меншостей був нанесений постановою РНК УРСР "Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР" (29 червня 1938 р.). Згідно цієї постанови, до 1 серпня 1938 р. реорганізовано 766 національних початкових, неповних середніх і середніх шкіл у такі ж школи з російською та українською мовами викладання. Також мало відбутися об'єднання 122 шкіл з російськими або українськими. Слід зазначити, що на час реорганізації мережі національних шкіл на Україні функціонувало 63 польських шкіл, 688 німецьких шкіл, 19 – чеських, 65 – болгарських, 33 – грецьких, 15 – румунських, асирійська і шведська.

Остаточно політика коренізації в Україні була згорнута 1938 р. Саме цим роком датовані постанови Раднаркому УРСР про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, що сприяла русифікації, і постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради», що спричинила ліквідацію національних адміністративно-територіальних утворень на території республіки. У цьому ж

сумнозвісному 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про реорганізацію національних шкіл на Україні». Отже, влітку 1938 р. в Україні перестала існувати мережа закладів освіти всіх рівнів, які здійснювалося навчання мовами національних меншин.

Література:

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: [монографія] / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
2. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965) / М.С. Гриценко. – К.: Рад. школа, 1966. – 230 с.
3. Наказ заступника Наркома освіти УСРР т. Дитюка "Про порядок прийому учнів до школи та комплектування шкіл і класів учнями" // Збірник наказів НКО УСРР. – 1936. – № 14. – С. 5–8.
4. Накази по народному комісаріату освіти УРСР "Про заборону провадити навчання в перших і других класах в другу зміну" // Збірник наказів НКО УРСР. – 1938. – № 31. – С. 20.
5. Накази Наркома освіти УСРР т. Затонського В. П. "Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі" // Збірник наказів НКО УСРР. – 1936. – № 26. – С. 3.
6. Наказ Народного комісара освіти тов. Затонського "Про навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи УСРР" // Збірник наказів НКО УСРР. – 1935. – жовтень (додаток № 5/6). – С. 3–19.
7. Народное образование Украины на 1 января 1922 г. Учреждения социального воспитания. Статистика Украины. - № 39. Серия VII. Статистика народного образования. Вып. 3. – Т.2. – Харьков, 1924. – 171 с.
8. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР "Типовий розпорядок шкільних занять і режим для учнів початкової, неповної середньої та середньої школи" // Збірник наказів НКО УСРР. – 1934. – № 2. – С. 3–4.
9. Постанови партії та уряду про школу. – К.–Х.: Держ. учбово-педагог. вид-во "Рад. школа", 1947. – 152 с.
10. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі" // Збірник наказів НКО УСРР. – 1935. – № 25. – С. 2–4.
11. Постанова №1331 РНК УРСР «Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У» від 20 квітня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» // Зб. наказів та розпоряджень НКО УРСР. – 1938. - №33. – с. 7
12. ЦДАВОВ України. Коростенської окружної інспектури, Ради національних меншостей (звіти, протоколи, плани). – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 826. – 106 арк.